

OSMANLI DEVLETİNİN DOĞU POLİTİKASI VE ŞAH İSMAİL

*Yusuf HALA COĞLU**
(Türkiye)

Bilindiği üzere, tarih boyunca, ayrı coğrafyalarda çeşitli adlar altında kurulmuş Türk devletleri arasında bir-birleriyle savaşa kadar varan mücadeleler olmuştur. Mesela Osmanlı hükümdarı Yıldırım ile Timur, Fatih'le Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Yavuz Sultan Selimde Safevi hükümdarı Şah İsmail gibi. Bu mücadelelerin hangi sebeplerle çıktığı pekçok kişi tarafından araştırılmış ve çeşitli yorumlar da yapılmıştır. Biz burada öncelikle herhangi bir Türk Devletini savunmadan veya kölemeden, Osmanlı Devleti'nin doğu politikasını ele alıp, bu politikanın bir uzantısı olan Şah İsmail konusuna değineceğiz.

Balkanlar ve Anadolu'da toprakları bulunan Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçmesinden sonra, II Murad zamanında, takip edilmekte olan dış siyasetinde önemli değişiklikler yapmıştır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra Doğu Roma (Bizans)'nın hakimi olan Fatih, veraset yoluyla Batı Roma'da da hak iddia etmiş, Batı hristiyanlığına karşı doğu hristiyanlığını himayesine almış, bunun bir göstergesi olarak İstanbul'daki Ortodoks patrikanesi ile ermeni ve yahudilere dini imtiyaz tanıyarak hristiyan dünyasının da hükümdarı olduğunu göstermek istemiştir. Ancak Fatih'in bu politikasının Batılı devletler arasında fazlaca etkili olduğu söylenemez. Bu sebeple Fatih hristiyan dünyasının muhtemel birliğine karşı tedbirler almak ihtiyacını hissetmiştir. Nitekim gerek Osmanlı ordusundaki akıncılar vasıtasıyla, gerekse denizden donanma ile Avrupa devletleri üzerinde askeri baskı kurarken, diğer taraftan da ekonomik alanda Batı dünyasının Doğu ile olan ticaretini önlemeye ve ticaret yollarını kontrolüne almak suretiyle Batı devletlerini ekonomik

* Türk Tarih Kurumu Başkanı, Türkiye.

baskı ile hakimiyeti altına almaya çalışmıştır. Gerçekten de Fatih İstanbul'un fethinden hemen sonra Balkanlarda emniyeti sağladıktan sonra Karadeniz'in kuzey ve güneyinde ki toprakları Osmanlı idaresine almış, Karadeniz ticaretinde önemli rol oynayan Cenevizlilerle anlaşırken, Anadolu kıyılarındaki başta Çandarogulları beyliği olmak üzere, Amasra ve Trabzon-Rum imparatorluğu'nu da ortadan kaldırmıştır. Hatta bu sebeple Venedik ve Trabzon-Rum imparatorluğu ile gizli bir ittifak içine giren Akkoyunlu Türkmen devletiyle de araları açılmış¹ ve Osmanlı hakimiyetine giren Trabzon-Rum imparatorluğu'nda, evlenme yoluyla hak iddia eden Uzun Hasan'la Otlukbeli savaşını yapmak durumunda kalmıştır. Bu iki Türk Devleti arasındaki savaş, İran üzerinden Karadeniz'e gelen ticaret yollarının da Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Karadeniz'deki Ceneviz sömürgelerinin alınması ve Kırım Hanlığı'nın Osmanlı hakimiyetine girmesiyle Karadeniz'e ulaşan meşhur İpek Yolu tamamen kontrol altına alınmıştır.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u aldıktan ve Balkanlarda Sırbistan ve Mora üzerine sefer düzenledikten sonra ikinci harekatını Ege Denizi üzerindeki adaların hakimiyeti üzerine gerçekleştirmiştir. Aslında Rumeli seferleri, muhtemel bir İtalya seferinde ordu gerisini emniyete almak düşüncesini de taşımaktaydı. Nitekim Rodos adası dahil, Ege Denizi'ndeki adaların ele geçirilmesi de Adalar Denizi ticaretinin kontrolünü Türklere vermiştir. Basra körfezinden Suriye limanlarına, Kızıldeniz'den İskenderiye'ye ulaşan Baharat Yolu'nun ise Memluk Türk Devleti'nin elinde olması, Fatih'e Batıyı ekonomik olarak tamamen baskı altına alabileceği ve Avrupa üzerindeki planlarını artık uygulamaya koyabileceği fikrini vermiştir. Bunun için İtalya seferinde gerekecek donanma için gemi yapım tezgahlarını, yeni tersanelerin sayısını artıran Fatih, bu suretle Osmanlı donanmasını Akdeniz'de önemli bir güç haline getirmiştir. Nitekim 1479'da alınan Adriyatik Denizi'ndeki Zanta ve Kefalonya adaları ve 1480 yılında gerçekleştirilen İtalya seferi ve Otranto'nun alınması, onun Doğu politikasının bir parçasıdır.

Buna karşılık Doğu ticaret yollarının tamamen Türklerin kontrolüne girmeye başlamasıyla, Fatih'in planlarını anlayan Avrupa devletleri harekete geçerek, Doğu ile ticaretin devamı için yeni yollar aramaya başlamışlardır. Nitekim bu sebeble, 1419-da başlayan

Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a ulaşma teşebbüsleri devanı ederken, siyasi alanda ise Osmanlı Devleti'nin rakibi durumunda bulunan Doğu'daki Türk devletleri ile iş birliğine gidilmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmek hususunda anlaşmalar yapılmıştır. Bunun için 1461 yılından itibaren Leopardo Bettini, L.Quirini, Catherino Zeno başta olmak üzere birçok Venedik elçisi Akkoyunlu devleti nezdine gönderilmiş ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasanla ittifak kurulmuştur. Bu ittifak daha sonra Karamanoğulları ve diğer bazı Türk beylik ve devletleri ile devam etmiştir. Hatta Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Memlûk devleti hükümdarı Tomanbay'ın da Venedik'le anlaşarak bu ülkeden aldığı silahlarla Osmanlı Devleti'ni durdurmaya çalıştığı bilinmekteydi. Gerçekten de bu ittifaklar Fatih'in dikkatini Doğu'ya çevinmesine sebep olmuş ve O'nu muhtemel bir Batı seferinden alıkoymuştur.

Fatih Sultan Mehmed'in belki de bu yüzden zehirlenerek öldürülmesi ile, takip edilen bu siyaset, II Bayezid zamanında Cem Sultan'ın Avrupa'ya sığınması dolayısıyla devam ettirilememiş ve daha barışçı bir politikaya yerini bırakmıştır. Böylece Osmanlıların Fatih'le başlayan dış siyaseti önemli değişikliklere uğramış, Batı ülkeleri büyük avantaj elde etmişlerdir. Hatta II Bayezid döneminde Otranto (Taranto) fatihi Gedik Ahmed Paşa geri çağırılmış, bu bölgeye verilen önemin azalması sonucu Osmanlıların ellerine geçirdikleri İtalya'daki yerler kaybedilmiştir.² Bununla beraber, Akkoyunlu Devleti'nin yerine kurulan Safçvi Devleti bu sırada gelişmiş (1503), hükümdar olan Şah İsmail faaliyetlerini İran, Irak, Gence, Şirvan, Geylan, Mazenderan, Taberistan, Gürcan ve Gürciistan'a kadar genişletmiş, doğu da ise Özbekleri yenerek ardından Anadolu'ya yönelmiştir.' Bu arada kendisini Akkoyunluların bir devamı olarak niteleyen Şah İsmail, Trabzon, Rum imparatorluğu'nun akrabası sıfatıyla burada hak iddiasında bulunmuştur. Bu çerçevede Anadolu'ya başta Nur Halife olmak üzere adamlarını gönderen Şah İsmail Anadolu'da geniş bir dini propaganda faaliyetine girişirken, öte yandan Memlûk'lere karşı Frenkleri kışkırtmış, onların denizden, kendisinin de karadan Suriye'ye yürümesini teklif etmiştir.⁴ Bu vaziyet Osmanlılar açısından, Anadolu'da Türkiye Selçuklular zamanından beri süregelen Türk birliğini sağlama politikasına ters bir durum ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine aciz kaldığım düşündüğü babasını tahttan indirerek padişah

olan Yavuz Sultan Selini, konuyu yakından takibe almıştır. Esasen Yavuz Sultan Selim, Trabzon valiliği esnasında, başta Şahkulu isyanı olmak üzere Şah İsmail'in hareketlerini yakından takip etmiş ve kendisi gibi Anadolu'da hakimiyeti tesis etmeye çalışan ve Anadolu'da büyük bir kitleyi kendi tarafına çeken Şah İsmail'e karşı Osmanlı tahtına çıktıktan sonra, bir takım tedbirler almak ihtiyacını hissetmiştir. Bu tedbirlerin başında yukarıda belirtildiği üzere Memlûk topraklarını hedef alan Safcvi - Frenk devletlerinin müşterek hareketine karşı Ylemlüklere işbirliği teklifinde bulunmuş, ancak Memlûk hükümeti tarafsız kalmayı tercih etmiştir/

Bundan dolayı Yavuz, tahta çıkışını tebrik için gelen Macar ve Venedik elçileriyle dostluk ve sulh anlaşmalarını yenilemiş ve muhtemel bir Safcvi seferi için Avrupa tarafını emniyete almıştır." Buna bağlı olarak hükümdarlık iddiasında bulunan şehzadeler meselesini hallettiken ve Anadolu'da faaliyet gösteren Şah İsmail taraftarlarını ortadan kaldırtıktan sonra bütün dikkatini Şah İsmail tarafına çevirmiştir." Osmanlı devlet erkanı ve ordusu içinde de taraftarları olduğunu bildiği Şah İsmail'e karşı şii-siinni rekabetini kullanan Yavuz'un. Şah ismail' i birinci tehlike olarak görmesi/ Fatih Sultan Mehmed zamanında ortaya konan Roma'nın ele geçirilmesiyle bir dünya devleti kurma düşüncesinin - hiç olmazsa bir müddet için-terkedildiğini göstermektedir. Gerçekten de Yavuz Çaldıran'dan sonra bir sunni devlet olan Memlûkler üzerine yürüyecek ve bu Türk devletini de Osmanlı yönetimi altına alacaktır.

Aynı dili konuşan, aynı yöre ve obaların çocukları olan bu iki Türk Devleti arasında meydana gelen savaş, bilindiği gibi Yavuz'un galibiyetiyle sona ermiştir. Böylece bir müddet için Doğu sınırlarının emniyet altına alan»Osmanlı Devleti Avrupa'da daha rahat hareket etme imkanı bulmuş, fakat Doğu meselesi çözülememiştir. Aksine şii-siinni rekabet ve düşmanlığını daha da artırarak gerek Anadolu'da ve gerekse İran'da yaşayan Türkler için uzun sürecek bir mücadelenin başlangıcı olmuş, ayrıca büyük miktarda Anadolu Türk'ü İran'a göç etmiştir.' Bu göç Osmanlı müverrihlerinden Kemal Paşa-zade tarafından:

Türkler terk edip diyarların
Sattılar yok pahaya davarların

şeklinde ifade edilmiştir." Nitekim Kanuni Sultan Süleyman zamanında daha da artarak Safevilerle mücadeleler devam etmiş, nihayet 1639 yılında IV Murad döneminde imzalanan Kasr-i Şirin anlaşması ile noktalanmıştır.

Aslında Batfya yönelik bir düşünceden doğan Akkoyunlu ve Safevilerle mücadeleler devam ederken, Vasko de Gama başta olmak üzere Avrupalı denizciler 1498'de Afrika'yı güneyden dolaşmışlar ve Hindistan'a ulaşarak gerek İpek Yolu, gerekse Baharat Yolu'na alternatif yeni bir yol bulmuşlardır; dolayısıyla Türklere bağımlı olma ihtimalinden kurtulmuşlardır. Ümit Bumu'ndan Hindistan'a ulaşan Portekizliler Hindistan ile Basra Körfezi ve Süveyş arasındaki ticareti ellerinde bulunduran müslümanlara acımasızca saldırıp, hacı gemilerini yakıp, İslam'ın mukaddes mahalli Hicaz'ı tehdit altında almışlardır. Bu tehdit karşısında Mısır Memlûk Sultanı Kansu Gavri. derme-çatma küçük bir donanmayı alenacele Hind Okyanusu'na göndermiştir. Memlûk donanması 1508'de Portekizlileri yemişse de, ertesi yıl Portekiz umûmi valisi Almeida'ya mağlup olmuştur. Portekiz Asya sömürgelerinin umûmi valisi Albuquerque, Portekiz kralı tarafından Kızıldeniz'in girişini kontrol etmek üzere Aden'i zabt'a, Mekke'nin iskelesi Cidde'yi tahribe ve Memlûk donanmasını yakmağa memur edilmiştir. Bunun üzerine 1513'de Aden üzerine yapılan seferde başan-sızlığa uğrayan Portekiz kumandanı, buna karşılık 1515'de Basra Kör-fezi'nin girişini kontrol eden Hürmüz Adası'nı kolayca ele geçirmiş ve buraya bir Portekiz garnizonu yerleştirmiştir. Böylece Hindistan'la Yakınoğu arasındaki ticari faaliyete büyük bir darbe indirilmiş, bu durum 1622'de İngilizlerin yardımıyla Safevi hükümdan I Abbas tarafından alınışına kadar sürmüş ve Hürmüz, Hind mallarını Kızıldeniz yerine Lizbon'a taşımaya özen gösteren Portekizlilerin üssü olmuştur.

Memlûkler müslüman Hürmüzlülerin Portekizlilere boyun eğdiği tarihte (1515), Osmanlı denizcilerinden Salman Reis'in de katıldığı ikinci bir donanmasını Kızıldeniz'in girişini zabtetmekle görevlendirmiş, fakat Memlûklerin bu derma-çatma donanmalarıyla Portekizlilerle mücadele mümkün olamamıştır. Nitekim Memlûklerin Kızıldeniz'deki faaliyetlerine mukabil, 1517'de Portekiz umûmi valisi bulunan Soarez, 37 gemilik mükemmel bir donanma ile Kızıldeniz'e girmiş. Aden'den aldığı kılavuzlarla Cidde'ye gelmiş, ancak Osmanlılar tarafından Memlûklere yardım için gönderilen Selman Reis'in kaleye

yerleştirdiği toprak yüzünden başarısızlığa uğrayıp, kayıplar vererek çekilmek zorunda kalmıştır.

Memlûklerin Portekiz tehdidine karşı aciz kalışı, Yakındoğu islamlığını müdafaadaki zayıflığı ve Basra Körfezi'nin Portekizlilerin kontrolünde olması dolayısıyla ticari menfaatlerine hanel gelmesi, Osmanlıların Mısır, Arabistan ve Kızıldeniz'e hakim olarak, Portekizlilerle başabaş bir mücadeleye girmelerine yol açmıştır. Kızıldenizden Hind Okyanusu'na açılan Osmanlı kadirgaları, Portekizlilerin buradaki hakimiyetlerine son verememesine ve Hindistan ile Sumatra'daki müs-lüman hükümdarların yardım taleplerini bazı talihsizlikler yüzünden tam olarak karşılayamamalarına rağmen, Mısır, Habeşistan, Yemen, Basra ve Lahsa'da beylerbeyilikler kurarak, bu bölgelerde Portekiz nüfuzunun yayılmasına mani olmuştur.

Öte yandan Portekiz desteğinde bulunan Habeşistan krallığına karşı müslüman Habeş halkını destekleyen Osmanlı Devleti, buradaki Portekiz nüfuzunu kırmış, Harar Emiri Ahmed el-Mücahid" Portekiz desteğinde hareket eden Habeş kralı Lebna Dengel (II David)'e karşı Osmanlılardan aldığı silah ve asker yardımı sayesinde başarı kazanarak geniş bir bölgeye hakim olmuştur. Osmanlı Devleti Ahmed el-Mücahid'i Habeş hakimi olarak tanımış ve bu hususta mektup göndermiştir.

Portekizlilerin Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a varma teşebbüsüne karşılık, İspanyollar da bu ülkeye Batı'dan ulaşmaya çalışmışlardır. Ceneviz asıllı gemici Kristof Kolomb (Christophe Colombus, öl. 1506), Kastilya kraliçesi adına giriştiği ilk seferinde Hindistan zannettiği Antil adalarını (San Salvador, Küba ve San Domingo) Ekim 1492'de ulaşmıştır. Ancak Kolomb'dan sonra giden İspanyol gemiciler bu yeni ülkenin Hindistan olmadığını fark ederek güneye doğu inmişlerdi. Brezilya'ya yapılan seyahatlere katılan Floransalı Amerigo Vespucci ise buranın, 1507'de yayımlanan mektuplarında yeni bir dünya olduğunu belirtmiştir.

Amerika kıtasının keşfi Türk dünyası ile Batı arasında büyük uçurumların başlangıcı olmuştur. Batılılar burada elde ettikleri sömürgeler vasıtasıyla zenginleşmişler ve Türkler aleyhine çok büyük ekonomik kuvvet kazanmışlardır. Gerçekten de bundan sonra gerek Osmanlıların, gerekse diğer Türk devletlerinin Avrupa devletleri karşısında her alanda geriledikleri gözlenmektedir.

Değerli Bilim adamları. Tarih bilgisi, insanların gerçekleştirdikleri fiiller ve bu fiiller arasındaki ilişkiler ağını anlamak için kaynakların tahlili ile elde edilen sonuçlar ise yukarıda kısaca tahlilini sunduğumu/ olayların bir tecrübe kaynağı olması da gerekir. Aslında tarihi dikkatlice gözden geçirdiğimiz zaman, çoğunlukla hemen bütün Türk devletlerini çeşitli etkilerle yine diğer bir Türk devleti tarafından veya vasıtasıyla yıkıldığı görülmektedir. Biz burada bu konunun önemini kısaca belirtmeye çalıştık. Beni dinlemek lütfunda bulunduğunuz için hepinize teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

Dipnot

1. Bk. Ilammer. Devlet-i Osmaniyye Tarihi. Ata Bey tercümesi. 111. s. 136. Avr. Bk. İsmail Hami Danişinend. izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. İstanbul 1971, 1.292-293.
2. Ağustos 1480'de alınan şehir. Fatih'in ölümü ve Gedik Ahmed Paşa'nın geri çağırılması üzerine 10 Eylül 1481 'de kaybedilmiştir (Bk. I.İl. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 136- 137).
3. Safevi Devleti, Faruk Sümer'in Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Ankara 1992) adlı eserinde Rumlu. Ustaclu. Tekelii, Şamlu. Zulkadir. Varsak. Çepni,

Turgutlu v.s. gibi Anadolu'dan giden oymaklar tarafından kirulduğunu bildirmektedir.

4. Bk. İbn-i İyas, Bediiyînî'z-zuhur. nşr. Paul Kahle, IV. 191.
5. Aynı eser. IV, 372, 376.
6. Alf Kunhu'l-ahbar, s. 257.
7. Hoca Sadeddin. Tacü't-tevarih. 11. 245.
8. Daha geniş bilgi için bk. Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim. Ankara 1969.
9. Bk. Faruk Sümer, Aynı Eser, s. 43-56. 85- 109. 158-201.
10. Tevarih-i Al-i. Osman Ali Emiri Ktp, nr. 29. 1086.
11. Habeş kaynaklarında "Solak" (Gran) lakabı ile anılan Ahîned b. İbrahim (1506- 1543) babası zamanında başlatılan mücadelede, müslümanların temsilcisi olarak 1543'a kadar mücadele etmiştir (Geniş bilgi için bk. C.Orhonlu, Habeş Eyaleti. İstanbul. 1974. s. 92-96).

***S u m m a r y* THE EASTERN POLICY OF
THE OTTOMAN EMPIRE AND SHAH ISMAIL**

***Yusuğ HALACOGLV*
(Turkey)**

As is generally known, in XV and XVI centuries in the Near East the most powerful states were the Aq-Qoyunlus, the Safavids and the Ottomans.

The wars broke out among these states for hegemony, political and economic interests and in the result some powers have been weakened and even have been disappeared forever.

The article is mainly devoted to the analysis of the Eastern policy of the Ottoman Empire. Here is mentioned the will of the Ottoman Empire to begin moving towards the East meeting with the increasing resistance of the Europeans. So, during the reign of Sultan Salim the I the relations between the Ottoman Empire and the Safavids have been very strained and taking the advantages of Sunnit-Shia enmity for his political ambitions. Sultan Salim in order to put an end to Shall Ismail's authority in the Eastern Anadolu took strict measures and defeated him in Chaldiran battle.

The author tries to clear up the economic reasons of the Ottoman -Safavids competition, intention and attempts of the Ottomans to gain the advantageous Silk Road and European - Asian trade. The author sees the correlation between Sultan Salim's march to the East and controlling the Silk Road. Analyzing the Eastern policy of the Ottoman Empire in a wide geographical sense and historical development the author shows the attempts of the Ottomans who destroyed the Mamluk state to prevent occupation of India from Europeans, especially, Portugal. At the same time Europeans meeting with the resistance of the Ottomans passed through the Cape of Hope discovered the Indian way and lost their economic dependence on the Ottomans. In the article it is spoken about the military operations of Portugal in this field.

The author comes to such a conclusion that the discovery of American continent was the starting point of disaster between the Turkish world & Europe. Conquering a new Continent Europe become very rich, and left behind the Eastern & Turkish states and began colonization.